

lamp lub płomieni gazowych, albo też przez wentylatory mechaniczne.

Te ostatnie przyrządy pomijamy zupełnie, gdyż zastosowanie ich w dworach wiejskich miejsca mieć chyba nie będzie. Zwrócimy jedynie uwagę czytelnika na to, że wszelkie wentylatory mechaniczne, zwykłe obrotowe, wtenczas tylko mogą odpowiadać swemu przeznaczeniu, t. j. powodować silniejszy przewiew w kanale, jeśli obrotowy ich ruch jest skutkiem siły zewnętrznej, nie zaś przepływającego przez nie powietrza. Rzecz bowiem jasna, że w ostatnim przypadku część siły, powodującej przewiew powietrza, zużywa się marnie na bezcelowe obracanie rzekomego wentylatora, który nadto, znajdując się zazwyczaj w zaniedbanym stanie, oprócz warczenia, wydaje jeszcze skrzypliwe tony, dopominające się niejako oliwy lub innego smaru na czopy. Taką jest istotna wartość blaszanych kołowrotków, napotykanych jeszcze zbyt często w oknach kucheni lub pralni, nieraz nawet w oknach mieszkań; są to po prostu nie tylko bardzo szpetne i nieraz nieprzyjemne, lecz przedewszystkiem zupełnie niepotrzebne i bezcelowe dodatki.

Zaopatrywanie mieszkań w wodę, oraz odprowadzanie wody zużytej.

Obfite zaopatrzenie mieszkań w świeżą i zdrową wodę, niezatrutą przymieszkami organicznymi lub mineralnymi, jest jednym z pierwszych warunków zdrowotnych.

Im mniej trudu sprawia zaczerpnięcie wody, tém też więcej się jęj zużywa, na czém czystość, w następstwie zaś i zdrowie mieszkańców tylko zyskać mogą. Wodociąg we dworze wiejskim jest u nas jednakże jeszcze rzeczą tak niezwykłą,

prawie nie bywała, że łatwo zaliczonym być może do rzędu zbytków, chociaż z natury swój wcale nie należy do urządzeń luksusowych. Zagramicą spotykamy we wzorowych folwarkach wodociągi, które doprowadzają wodę nie tylko do mieszkań, lecz rozprawdają ją i do zabudowań gospodarczych, mianowicie do stajen, obór, chlewów i t. d. Obsługujący bydło, nie potrzebując się trudzić przy czerpaniu wody, nie potrzebując jęj nosić na większe oddalenia, nie będzie też jęj skąpił bydłu; a inwentarz nie tylko pojony dostatnio, lecz przedewszystkiem utrzymywany w należytej czystości, rokuje większe zyski, które w połączeniu z zaoszczędzonymi kosztami obsługi zrównoważą wydatki podobnego urządzenia.

Samo doprowadzenie wody jednakże jeszcze nie wystarczy; należy jednocześnie postarać się o dogodny i szybki odpływ zużytej, w przeciwnym bowiem razie łatwość czerpania wody w znacznych ilościach mogłaby w swych skutkach być raczej szkodliwą niż pożyteczną. Przy braku zlewów i ścieków, przelewająca się woda stawałaby się często przyczyną wilgoci w domach, a nieodprowadzona natychmiast, zanieczyszczona odpadkami gospodarstwa, podlegającymi gniciu, oddziaływałaby szkodliwie na zdrowie mieszkańców. Z tych powodów należyte urządzenie zlewów i ścieków jest nieodzownym warunkiem osiągnięcia korzyści z wodociągu.

Jeśli w pobliżu niema źródła w dość wysokim położeniu, aby wodę sprowadzić naturalnym spadkiem do miejsca zapotrzebowania, natenczas uciec się wypada do urządzenia wodociągu sztucznego.

Nad studnią, jeśli nie zbyt głęboka, w przeciwnym zaś razie w studni samej, ustawia się pompę ssąco-tłoczącą w wysokości nie większej jak około 12 łokci po nad poziomem wody. Pompa ta, należyćie ochroniona od mrozów, tłoczy wodę do

zbiornika (rezerwoaru) ustawionego zazwyczaj na poddaszu, z którego woda spływa rurami do kranów czerpalnych, urządzonych w miejscach zapotrzebowania.

Dla zlewów zaś, oprócz należytego spadku i szczelności rur, najpierwszym warunkiem będzie wzbronienie wstępu do mieszkania gazom i zaduchom, jakie powstać mogą w rurach zlewowych wskutek chemicznego rozkładu osadzających się tam nieczystości. Środki zapobiegające podobnym niedogodnościom polegają przeważnie na oddzielnj wentylacji owych rur, oraz na połączeniach tak zwanych syfonami, t. j. rurami zakrzywionemi w kształcie leżącego s (∞).

Płyny, przepływając pod naturalnćm ciśnieniem przez tak zakrzywioną rurę, spływają rurami zlewowemi do ścieków, przyczćm jednakże w czćści syfonu wygiętej w dół zostaje zawsze pewna ilość płynu, ilość dostateczna do zapełnienia tćj czćści syfonu i do odcićcia gazom przystępu z rur do mieszkania.

Przy korzystnćm położeniu studni względćm dworu i dogodnym rozkładzie mieszkania, za 300 rs. lub za mniejszą nawet sumę można urządzić podobny wodociąg doprowadzający wodę do kuchni, umywalni, oranżeryi, pralni, łazienki, waterklozetu i t. p., wraz z potrzebnymi zlewami, rezerwarem, i pompą ręczną, za pomocą ktćrej 1 robotnik przeciętnie przez godzinę dostarczyłby do rezerwoaru potrzebną na dzień cały ilość wody. Wydatek to zapewne niezbyt wielki w porównaniu do kosztów urządzenia całego dworu i do licznych dogodności wraz z korzyściami zdrowotnemi, jakie zapewnia mieszkańcom.

Rozkład mieszkania.

Dogodność mieszkania, oprócz wspomnianych już warunków zdrowotnych, zależy przeważnie od stosownego rozkładu.

Każda część mieszkania powinna nie tylko w szczegółach odpowiadać swemu przeznaczeniu, lecz otrzymać nadto nadogodniejsze położenie względem reszty. Nie od rzeczy więc będzie zwrócić uwagę czytelnika na najważniejsze wymagania i warunki, jakim powinny zadość uczynić szczególne części mieszkań wiejskich, jako to: schody, sienie, różne pokoje i t. d.

I. Części służące przeważnie do komunikacji.

1) *Zajazd* dogodny łączy się z jednej strony z główną drogą komunikacyjną daną miejscowości, z drugiej zaś ze stajniami, cugowami i gościnnymi, lub też z podwórzem gospodarczym.

Szerokość zajazdu musi być przynajmniej taka, aby dwa powozy mogły się dogodnie wyminąć, a nawet, aby powóz mógł zawrócić na miejscu, jeśli odpowiedniego miejsca do zawracania niema w pobliżu.

2) *Ganek*, zwykle kryty, wzniesiony na kilka stopni ponad poziom zajazdu, ma chronić wysiadających z powozu od słoty. Przestronny ganek, który ma zastąpić zarazem werendę, łączy się najlepiej tylko z jednej strony z zajazdem, przez co pewna część ganku pozostanie wolną od ruchu przejściowego i będzie dogodnym miejscem na ustawienie stołu, ławek i krzeseł.

3) *Drzwi główne* prowadzą z ganku do sieni głównej. Jeżeli jednak ganek nie ma położenia dostatecznie ochronionego od wichrów i zamieci, należy przed sienią główną urządzić przedsionek, oddzielając, np. przednią część owej ścianą oszkloną. W razie braku podobnego przedsionka należałoby przynajmniej wejście główne zaopatrzyć drzwiami podwójnymi, aby choć w części uchylić dotkliwy wpływ mrozów na temperaturę sieni głównej i przyległych części mieszkania.

4) *Sień główna* w mieszkaniach wiejskich zastępuje najczęściej zarazem przedpokój i garderobę dla gości, musi być

zatem przestronną i widną. Sień ta, jako środek i centrum komunikacyjne całego mieszkania, łączy się bezpośrednio tak z pokojami zostającymi w stałym użyciu mieszkańców (np. stołowy, gabinet i t. p.) jako też z pokojami reprezentacyjnymi (salon, bawialny i t. p.) dalej zaś z pokojami gościnnymi lub z prowadzącymi do nich schodami.

Położenie sieni głównej względem reszty mieszkania powinno być więc możliwie środkowe, a nadto dawać służbie łatwy dostęp do sieni i przyległych pokoiów. Przystęp służby ze zwykłych miejsc jej pobytu do sieni nie może naturalnie prowadzić przez pokoje, lecz musi być bezpośrednim; mimo to jednak należałoby mieszkanie rozłożyć tak, aby sień główna, mimo łatwą dostępność dla służby, nie stała się zwykłym dla niej przejściem. Przeciwnie, służba, z wyjątkiem odźwiernego lub lokaja, ma się zjawiać w sieni głównej tylko na żądanie.

5) *Schody główne* są potrzebne w dworach piętrowych, jeśli na piętrze znajdują się ważniejsze pokoje, jako to gościnne, sypialne i t. p., w przeciwnym razie starczą nieraz podrzędniejsze schody, wiodące z sieni bocznej na poddasze. Schody główne znajdują się albo bezpośrednio w sieni głównej, albo też w przyległej, oddzielnej klatce schodowej.

Od dobrych schodów wymagamy dostatecznej szerokości, należytego ustosunkowania wysokości stopnia do jego szerokości, dobrego komunikowania się z pokojami, do których prowadzą, wreszcie dostatecznego oświetlenia światłem dziennym.

Środek domu, lub—gdy tylko część dworu jest piętrową—środek tej części, jest zazwyczaj najdogodniejszym miejscem dla klatki schodowej ze względu na ułatwienie komunikacji; względ zaś na należyte oświetlenie staje nieraz na przeszkodzie temu tak dogodnemu położeniu, zwłaszcza w miejskich domach, wielopiętrowych. Mieszkania wiejskie, oprócz

parteru, mają rzadko więcej piętr niż jedno, oświetlenie zaś klatki schodowej, leżącej w samym środku domu, nie sprawi trudności. Oszklenie posowy i dachu nad klatką schodową zapewni tu zawsze dostatek światła ¹⁾.

Wygodne schody powinny być przynajmniej na 2 łokcie pols. szerokie—więcej nie zaszkodzi— a wysokość i szerokość stopni muszą być tak ustosunkowane względem siebie, aby chodzenie po schodach nie nużyło nadmiernie. Praktyka uświęciła tu правило, że szerokość stopnia wraz z podwójną jego wysokością powinny wynosić razem 26 cali polskich. Przy schodach zakręcających się, szerokość stopnia mierzy się w środku jego długości.

Tak wysokość jak i szerokość stopni powinny być równe w tém samém ramieniu schodów, bo każdy stopień, różniący się pod tym względem od innych, staje się nader łatwo przyczyną potknięcia lub upadku.

Dogodne schody główne mają stopnie nie wyższe nad 7 " przy 12 " szerokości, a u schodów tarasowych lub urządzonych z większym przepychem—pałacowych— dają się zazwyczaj stopnie tylko 5½ " wysokie, a 15 " szerokie. Stopnie schodów podrzędnych nie powinny przekraczać granicy 8½ " wysokości stopnia (przy 9 " jego szerokości), gdyż więcej strome nużą bardzo i przybierają już raczej charakter drabiny.

---

¹⁾ Bardzo rozpowszechnioném jest jeszcze uprzedzenie do dachów szklanych, jako nieszczelnych i nietrwałych. Uprzedzenie podobne miałyby jednakże rację bytu jedynie wobec istnie prymitywnych konstrukcyj, jakie napotykamy najczęściej, np. w oranżeryach i t. p. Dach szklany, należycie ułożony, jest wprawdzie droższym od zwykłych, lecz względ ten nie zaważy bardzo przy małej powierzchni oszklonej po nad klatką schodową; natomiast co do szczelności i trwałości może się śmiało mierzyć z innymi rodzajami pokrycia

6) *Sienie poboczne* stanowią podobne centra komunikacji dla pewnej części mieszkania, dla pewnej grupy pokoi, jak sień główna dla całości, lub przynajmniej dla najważniejszych pokoi. Sieni takich będzie w większym dworze zazwyczaj kilka, przy dobrym rozkładzie mieszkania należałoby urządzić co najmniej jedną taką sien poboczną, któraby łączyła kuchnię, izby dla służby, sypialnie, kancelaryę i t. p. podrzędniejsze miejscowości ze sobą i z dworem.

Sień poboczna w mniejszych dworach może być wprost w styczności z główną, należy je jednakże przedzielić przynajmniej drzwiami, aby uniknąć nieprzyjemnych i zdrowiu szkodliwych przewiewów. W tym też celu dobrze jest urządzać podobne sienie nie w prostym kierunku, przez cały dom na wyłot, lecz załamywać ich kierunek raz lub kilka razy nawet.

7) *Schody poboczne* urządza się z sieni bocznej na piętro i poddasze dla służby, która natenczas schodów głównych używa chyba wyjątkowo. Warunki co do dogodności, oświetlenia i t. d. są podobne jak u schodów głównych, lecz względnie mniej wygórowane; położenie zaś bocznych schodów w budynku powinno być tego rodzaju, iżby możliwie krótką drogą łączyły miejsca pobytu służby z pokojami na piętrze.

8) Do części komunikacyjnych należą jeszcze tak zwane pasaże, zazwyczaj ciemne, dalej galeryjki na zewnątrz domu umieszczone, które mają na celu dogodniejsze połączenie różnych części mieszkania. Środki podobne, zastosowane w celu uczynienia dogodniejszymi istniejących dworów o wadliwym rozkładzie, są zupełnie na miejscu, chociaż są one zazwyczaj tylko złém koniecznem. Natomiast w nowobudujących się dworach należałoby ich ile możności unikać. Nie dotyczy to jednakże jednego ich rodzaju, a mianowicie z francuska zwanych *dégalement*.

Są to małe sionki wewnętrzne, leżące najczęściej między czterema pokojami, dla których stanowią dogodnie wzajemne połączenie: w każdej z czterech ścian takiej sionki znajdują się drzwi prowadzące do jednego z czterech pokoiów. Bez owych „dégagement” nie łatwém by było połączyć ze sobą 4 sąsiednie pokoje w ten sposób, aby z każdego było przejście do innego bez pośrednictwa dwóch pozostałych.

II. Części mieszkalne domu.

1) *Pokój stołowy.* Części mieszkalne domu są przeważnie dwojakiego rodzaju: jedne przeznaczone na wyłączny użytek stałych mieszkańców, części mieszkalne we właściwem znaczeniu słowa; drugie—więcej reprezentacyjne, przeznaczone na przyjęcie gości i t. p. Pokój stołowy należy poniekąd do każdej z tych dwóch kategorii; wskutek tego musi się też łączyć dogodnie i z częściami reprezentacyjnymi domu i z właściwem mieszkaniem, a nadto mieć ile możności bezpośrednie wejście z sieni lub przedpokoju, aby goście nie potrzebowali przekraczać innych pokoiów, zwłaszcza przeznaczonych na wyłączny użytek rodziny.

Kredens, dogodnie połączony z kuchnią, styka się bezpośrednio z pokojem stołowym, przyczém jednakże należy zachować wszelkie ostrożności, aby zaduchy kuchenne nie przedostały się do kredensu, a ztamtąd dalej do pokoju.

Jeśli cieplarnia (oranzerya) jest przybudowaną wprost do dworu, natenczas pokój stołowy znajduje najdogodniejsze położenie tuż obok niej, po przedzieleniu tylko oszkloną ścianą; widok świeżej, a bujnej roślinności uprzyjemnia pobyt przy stole i pobudza poniekąd apetyt.

Kształt pokoju stołowego bywa najczęściej podłużnym, taki bowiem dozwala wyzyskać lepiej miejsce w razie liczniejszego zebrania. Na ustawienie jednego stołu wzdłuż potrzeba przynajmniej 6 do 7 łokci szerokości pokoju, jeśli nie ma być ciasno; chcąc zaś ustawić dwa stoły równoległe do siebie, lub też stół w podkowę, należałoby mieć pokój szeroki przynajmniej na 9 do 10 łokci.

Potrzebna długość pokoju warunkuje się ilością nakryć obok siebie. Na jedno nakrycie wypada liczyć 1 do $1\frac{1}{2}$ łokcia długości stołu, zostawiając nadto dogodnie przejście po obu dwu końcach stołu. Przy wzajemném oddaleniu nakryć o 1 łokieć biesiadnicy siedzą już dość ciasno, nakrycia zaś oddalone od siebie na więcej niż $1\frac{1}{2}$ łokcia utrudniałyby naodwrot swém oddaleniem rozmowę sąsiadów. Z powyższych danych łatwo obliczyć pożądane wymiary stołowego pokoju, stosownie do ilości nakryć, na jaką jest przeznaczony.

2) *Gabinet*, zwykle miejsce pobytu pana domu, łączy się z jedną strony (ewentualnie przez bibliotekę) z kancelaryą, z drugiej zaś z sienią główną lub przedpokojem. Tu bowiem pan domu, przy zwykłym swém zajęciu, przyjmuje interesanta wymagającego już pewnych względów, a nawet sąsiada; tu wreszcie, zwłaszcza w mieszkaniach mniej przestronnych, panowie schodzą się na pogawędkę, cygara lub karty. Nadto, gabinet powinien się łączyć z resztą mieszkania, co nieraz najdogodniej uskutecznić za pośrednictwem biblioteki.

3) *Kancelarya*, oprócz wspomnianego już połączenia z gabinetem, powinna mieć bezpośrednie wejście z sieni pobocznej lub z zupełnie oddzielną sionki, aby interesanci niższej kategorii, przyjmowani zazwyczaj w kancelaryach, jako to niżsi oficjaliści, wieśniacy, wyrobnicy i t. p. nie przechodzili przez sieni główną i nie mieli przystępu do właściwego mieszkania. Położe-

nie najdogodniejsze dla kancelaryi będzie zazwyczaj w rogu domu, z oknami wychodzącymi na dwie strony, z jaknajrozleglejszym widokiem na podwórze i zabudowania folwarczne, bo starodawne przysłowie: „Pańskie oko konia tuczy”, musi być zawsze myślą przewodnią rolnika.

4) *Buduar* jest niejako gabinetem pani domu, nie potrzebuje jednakże mieć bezpośredniego dostępu z sieni, a nawet podobne jego położenie byłoby poniekąd błędnem. Natomiast połączenie buduaru z salonem lub pokojem bawialnym¹ jest zupełnie na miejscu.

5) *Pokoje sypialne* łączą się z jednej strony z mieszkaniem, z drugiej zaś z sienią boczną, tak, aby służba przy uprzątnięciu nie przechodziła przez inne pokoje. Wiele rodzin na pokoje sypialne wybiera podrzędniejsze, nieraz ciasne i duszne pokoje, zachowując sobie zdrowiej położone na bawialne i t. p.

Jak nierozsądnem jest podobne postępowanie, pojmiemy natychmiast, uprzedzając sobie, iż człowiek spędza w sypialnym pokoju przynajmniej trzecią część swego życia.

Pobyt nasz w pokojach sypialnych jest zatem dłuższy niż w jakimkolwiek innem miejscu. I nie tylko suma pobytów całego życia, lecz i jednorazowy codzienny pobyt, bez przerwy, bywa najczęściej dłuższym w pokoju sypialnym niż w jakimkolwiek innym; podczas pobytu tego, nie tylko że nie mamy zazwyczaj sposobności przewietrzyć pokoju, lecz nadto, śpiąc, nie jesteśmy nawet świadomi powstałego zaduchu, nie zaradzamy mu też przez otwarcie okien i dopiero, budząc się, poznajemy go po skutkach (ból głowy i t. p.).

Z tych wszystkich względów dla pokojów sypialnych należy wybrać położenie jak najlepsze, t. j. jak najzdrowsze, a więc od południa, lub południo-wschodu, pokojom samym zaś nadać

raczej rozmiary za wielkie niż za małe, bo przesadzić w rozmiarach pokoju sypialnego trudno.

6) *Pokój dziecięcy* znajduje swe miejsce bądź tuż obok sypialni, bądź też zupełnie oddzielnie, z wejściem z sieni bocznej, na piętrze i t. p., stosownie do tego, czy pani domu poczuwa się do obowiązku szczegółowego zajęcia się wychowaniem dzieci, czy też powierza je osobom obcym.

W drugim przypadku, pokój dziecięcy zajmuje podrzędniejsze miejsce i łączy się bezpośrednio z pokojem ochmistryni, nauczycielki lub nauczyciela.

7) *Pokoje dla dorosłych synów* znajdują najdogodniejsze pomieszczenie na górnym piętrze dworu wiejskiego, pokoje dla córek zaś powinny być ile możności pod okiem matki i dlatego najstosowniej umieszczać je na parterze.

8) *Pokój bawialny* jest z natury swój, podobnie jak stołowy, pośrednim między właściwą częścią mieszkalną domu, a częścią reprezentacyjną. Dlatego też należycie rozmieszczony w planie pokój bawialny komunikuje się łatwo i z częścią zamieszkałą stale przez rodzinę i z częścią reprezentacyjną mieszkania, a nadto w dworach w iejskich zazwyczaj jeszcze z werandą i ogrodem. Dalej wymagaćby można bezpośredniego przystępu z sieni głównej lub z przedpokoju i dogodnego połączenia z pokojem stołowym. Dobre rozmieszczenie pokoju bawialnego, odpowiednie wymaganiom łatwej komunikacji, a omijające nadmierną ilość drzwi i przewiewów niemi powodowanych, jest wcale nie łatwem i stanowi jedno z trudniejszych zadań przy obmyślaniu rozkładu dworu.

9) *Salon*, właściwe centrum reprezentacyjnej części mieszkania, jest zwykle najobszerniejszym a przynajmniej najokazalszym z pokoiów. Stosownie do rozmiarów całego mieszkania bywa jeden tylko salon, lub też znajduje się ich więcej,

z oddzielnymi przeznaczeniami, jako to: sala do tańca, sala bi-lardowa, salon muzyczny i t. d.

Salon, jako centrum części reprezentacyjnej, powinien pozostawać w dogodnej komunikacji ze wszystkimi częściami mieszkania o podobnym przeznaczeniu; powinien dalej posiadać dogodne połączenie z sienią główną, werendą, ogrodem i parkiem, ewentualnie i z oranżeryą.

10) *Pokoje gościnne* najdogodniej pomieścić na wyższym piętrze, z wejściami położonemi jak najbliżej głównej klatki schodowej i z oknami wychodzącemi na ogród lub park, nie zaś na podwórze gospodarcze.

W większych dworach dobrze jest posiadać chociaż jeden pokój gościnny na parterze, przeznaczony dla osób starszych, lub słabowitych, które chodzeniem po schodach zbyt ciężko by się mogły.

11) *Lazienka i miejsca ustępowe* powinny leżeć jak najbliżej sypialni. We dworach zaopatrzonych w wodociągi, dobrze jest doprowadzić rurami do wanien wodę zimną z głównego zbiornika i wodę ciepłą z mniejszego zbiornika ogrzewanego ogniem kuchennym. Jeszcze potrzebniejszym okaże się bezpośrednie odprowadzenie wody z wanny na zewnątrz przez rury zlewowe; opróżnianie bowiem wanny powoduje liczniejsze niedogodności niż napełnianie.

Miejsca ustępowe, w nieco odleglejszym położeniu od części reprezentacyjnej, nie mają się wprawdzie rzucać zbyt mocno w oczy, nie powinny jednakże być zbyt ukryte i trudno dostępne; przejście do nich przez pokoje byłoby wadliwem, chyba że są w większej ilości rozmieszczone po domu. Słusznym jest też wymaganie, aby miejsca te znajdowały się we dworze samym, aby dostęp do nich był możliwym bez wysta-

wiania się na zmienny wpływ pogody, szkodliwy zdrowiu, mianowicie zimą lub porą nocną. Nad słusnością tego wymagania rozwinąć się chyba nie potrzeba, zaznaczymy co najwyżej, że w wielu krajach, cieszących się większym postępem komfortu, znajdujemy nawet w mieszkaniach przeznaczonych dla robotników fabrycznych i t. p. miejsca ustępowe dzisiaj coraz częściej już w domu samym, a nie, jak u nas, pobudowane oddzielnie. Przeciw takiemu położeniu w domu samym przemawia wprawdzie wzgląd na czystość powietrza, i każdy przyznać musi, że miejsce ustępowe w domu, utrzymywane nieschludnie, zaszkodzić może więcej zdrowiu mieszkańców, aniżeli położenie ich po za domem. Lecz fakt ten może nas tylko nakłaniać do czystego utrzymywania i starannej dezynfekcji miejsc ustępowych, nie zaś do wyszukiwania dla nich położenia z innych względów szkodliwego.

Zapewnienie należytego przewietrzania dla miejsc ustępowych jest niezbędnym warunkiem zdrowotności, a ze względu na bezwonność zalecają się przed innym klozety wodne (*watercloset*) możliwe jednakże tylko tam, gdzie zaprowadzono wodociągi; w braku podobnego urządzenia najlepiej jeszcze odpowie wymaganiom bezwonności zwykły klozet ziemny, lub torfowy.

12) Części podrzędniejsze, jak garderoby i t. p. znajdują swe miejsca między pokojami, gdzie w planie miejsce należyce w inny sposób niewyzyskane. O rozmieszczeniu zaś werend, altan i t. p. nie wspominamy szczegółów, są to bowiem więcej rzeczy gustu i osobistego upodobania.

III. Części gospodarcze mieszkania.

1) *Kredens* jest niejako pośrednikiem między częścią mieszkalną a gospodarczą mieszkania. Możliwie dogodna ko-

munikacya z pokojem stołowym i z kuchnią stanowią tu pierwszy warunek, z wykluczeniem jednakże możliwości, iżby zaduchy kuchenne przedostawały się aż do pokoju stołowego. Obszar dogodnego kredensu wynosi $\frac{1}{7}$ do $\frac{1}{5}$ części pokoju stołowego. Oprócz stołu i szaf należy tu pomieścić przyrząd do płukania naczyń stołowych (właściwe pomywanie naczyń odbywa się wprawdzie w kuchni lub oddzielnej pomywalni, jednakże i w kredensie zachodzi często potrzeba przepłukiwania zbrudzonego przypadkiem lub należycie niepomytego naczyń). Dalej stać powinna jeszcze w kredensie szafka ogrzewana, służąca tak do odgrzewania talerzy jako też do zapobieżenia stygnięciu potraw przysposobionych za rychło.

2) *Kuchnia* ma być przestronną i widną, pozostawać w dogodnym połączeniu z kredensem, sienią boczną lub oddzielną sienią kuchenną, dalej ze spiżarnią, pomywalnią, drwalnią i t. p.

Najważniejszym jest tu przyrząd do gotowania potraw, czyli właściwa kuchnia. Powinna ona ze wszystkich stron być możliwie przystępną i dobrze oświetloną światłem dziennym. Dlatego też w większych zakładach kulinarnych, po hotelach itp. napotykamy ją nieraz w środku izby, tak, iż kucharz ze wszystkich stron ma do niej swobodny przystęp, lub też ustawioną przed oknem, aby oświetlenie jej było dogodniejsze, przyczem dym odprowadza się zazwyczaj do komina kanałem pod posadzką. W prywatnych mieszkaniach, po dworach, dostatecznym będzie przystawić kuchnię wąską stroną do ściany, tak, aby pozostała dostępną z trzech stron. Najczęściej napotykamy ją jednakże wstawioną w kąt, lub, co gorsza, nawet we wnękę ściany, czego należałoby unikać ile możności zupełnie.

Nieodzownym też będzie szybkie odprowadzenie pary unoszącej się z warzonych potraw, jako też wogóle należyte

przewietrzanie izby kuchennój, aby zaduchy powstające z kuchni nie rozchodziły się po mieszkaniu.

Ze względu na czystość, zaleca się malowanie ścian kuchennych farbą olejną, lub lepiej jeszcze wyłożenie ich przynajmniej do pewnej wysokości kaflami. Te ostatnie będą może u nas poczytane za zbytek; w Holandyi jednak urządzenie takie uważają za niezbędne, nawet w domach podrzędniejszych; w każdym razie jest to rzecz bardzo praktyczna i ze wszelkich miar polecenia godna.

Wodociąg i zlew w kuchniach, nawet wiejskich, zalecają się nie tylko ze względu na dogodność, lecz przede wszystkim też dlatego, że przyczyniają się do czystszej utrzymania kuchni.

3) *Pomywalnia* znajduje się zazwyczaj tylko w obszerniej urządzonej dworach; pomywanie zaś naczyń odbywa się najczęściej w kuchni samiej. W oddzielnej pomywalni należałoby ustawić naczynia do płukania, do gotowania wody i t. p., a ile możliwości téż zaopatrzyć ją w zlew i wodociąg.

4) *Spiżarnia* powinna być w położeniu chłodnym i niezbyt oddalonym od kuchni.

5) *Pralnia, piekarnia, wędzarnia, piwnica, drwalnia, pokoje dla służby* (z wyjątkiem panny służącej i lokaja), *pokój gospodyni* i tym podobne przynależności dworu wiejskiego pomieszczają się najdogodniej w suterdach, na poddaszu lub w oddzielnych oficynach, w każdym razie nie w bezpośredniej styczności z właściwym mieszkaniem, a szczególnie z jego częścią reprezentacyjną. Ważniejsze z tych przynależności dworu rozpatrzmy poniżej oddzielnie, przechodzimy tymczasem do opisu różnych rodzajów mieszkań wiejskich, poczynawszy od dworu a kończąc na domku wyrobnika. Powyższe określenia słusznych wymagań wobec każdej z ważniejszych części mieszka-

nia, dozwolą nam teraz traktować rzecz zwięźlej i bez ustawicznego powtarzania się. Wymagania jednak, o których wyżej mówiliśmy, są stosunkowo już nieco wysokie, poziom ich też obniżymy stopniowo, postępując kolejno od pańskiego dworu do dworku, od domu oficjalisty do mieszkań zwykłego wyrobnika. Zaznaczam przecież, że wymagania powyżej określone, jakkolwiek obniżone, pozostają zasadniczo te same, nawet w domach mieszkalnych najpodrzedniejszej kategorii.

B) Różne rodzaje mieszkań wiejskich.

I. Dwór wiejski.

Rozmiary, rozkład i urządzenie mieszkań wogóle, a dworów i dworków wiejskich w szczególności, zależą od zwyczajów narodowych, od zapatrywań, nawyków i wymagań osobistych właściciela, od jego stosunków majątkowych, rodzinnych, towarzyskich i t. p., będą zatem w każdym prawie wypadku inne.

Niemożna więc pod tym względem podać norm ogólnie ważnych, szematów, któreby mogły w każdym przypadku posłużyć do bezpośredniego zastosowania przy budowie. Opracowanie specjalnego planu, stosownie do jasno postawionego programu, obejmującego szczegółowe wymagania właściciela, będzie prawie nieodzowném dla dworu, chociażby nawet resztę zabudowań stawiano bez pomocy architekta. Rzecz na pozór tak prosta, jak ułożenie należytego rozkładu wśród danych warunków, oszczędne wyzyskanie miejsca obok zapewnienia możliwie wielkich dogodności, istotnie nie jest tak łatwą, jakby się to na pierwszy rzut oka zdawać mogło; wymaga ona co